

การวิเคราะห์อริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา*

An Analytical Study of Ariyavamsapatipadā in Buddhist Texts

^{1*} พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโภ, พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร
และ สมิตธิพล เนตรนิมิตร

^{1*} Phramaha Wirat Ācārasubho, Phramaha Khwanchai Kittimethi,
Phramaha Somboon Uddhikaro and Samiddhipol Netnimit
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Graduate School, Mahachulalongkomrajavidyalaya University, Thailand.
^{1*} Corresponding Author. E-mail: virat_2550@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า อริยวังสปฏิปทา ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า 3 ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า อริยวังสปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติด้วยความสันโดษ 4 อย่าง คือ (1) ความสันโดษด้วยจีวร (2) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต (3) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และ (4) ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล หรือ ความยินดีด้วยภาวณา ปฏิปทา 4 ข้อนี้เป็นที่รู้จักกันว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าไม่ถูกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของอริยวังสปฏิปทา ได้แก่ อามิสทานและธรรมทาน ความสันโดษ ปาริสุทธิสีล 4 การเว้นอนเนสนา การเว้นบุคคลและสถานที่อโคจร และการพิจารณาตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 คือ การบริโภคน้ำจืดที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของภิกษุในภาวะปกติ ได้แก่ การใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ การบริโภคน้ำจืดด้วยสันโดษ การใช้สอยเสนาสนะ ด้วยความสันโดษ และ ขั้นตอนที่ 2 คือ

* Received May 21, 2018; Revised June 20, 2018; Accepted March 9, 2019

การฝึกหัดพัฒนาตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลอันจะนำตนสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ หรือ พัฒนาตนสู่ความเป็นพระอรียเจ้าตามลำดับ แสดงให้เห็นภาพรวมวิถีชีวิตของพระสงฆ์ใน 2 ด้าน คือ ในตอนดำรงเพศเป็นภิกษุอยู่นี้ก็ให้พึ่งพาอาศัยปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมาจนเป็นการพอกพูนส่งเสริมกิเลสและเบียดเบียนศฤห์สัถ์ ไม่ให้มีน้อยจนทำให้ตนใช้ชีวิตด้วยความขาดแคลน หากแต่ให้มีย่างเพียงพอต่อการรักษาชีวิตให้มีเวลาและมีเรี่ยวแรงศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้

คำสำคัญ: ภิกษุปาฏิโมกข์; เครื่องมือ; พระพุทธศาสนา

Abstract

This article is intended to analyze the way of *Ariyavaṃsapaṭidā* cultivation in Buddhist Texts. It is a Qualitative Research.

In the study, it was found that the principles of *Ariyavaṃsapaṭidā* in Buddhism divided into two stages: the first is the consumption of necessary factors for the life of the monk in normal conditions, including the use of robes, eating, and living (residence) with contentment. The second stage is the development of self for cultivation that will lead one to be noble or to develop oneself into noble ones. It shows the way of life of the monks in two aspects, while he is a Bhikkhu, depends on the four factors as necessary, do not have much to promote the passion and disturb the householders. Not so little until that makes a living by the scarcity. But there is enough to save lives and have the time and effort to study and follow the *Dhamma-Viṇaya* that the Buddha announced.

Keywords: Ariyavaṃsapaṭipadā; Buddhist Texts; *Dhamma-Viṇaya*

บทนำ

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วก็ทรงออกประกาศสัจธรรมแก่ประชาชนในเมืองต่างๆ ต่อมากลุ่มบุตรที่ได้ฟังธรรมเกิดศรัทธาอยากออกบวช จึงทรงอนุญาตให้บวชได้ ทำให้เกิดสังคมสงฆ์ขึ้นในโลก สังคมสงฆ์นี้เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่ศรัทธาในคำสอนและอยากจะทำตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าประกาศ สถานภาพของกลุ่มบุตรที่ออกบวชในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้านี้ เรียกว่า อนาคาริก (Thai Tipitakas 46/1/5/108) คือ เป็นคนไม่มีเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับเรือนหรือไม่ประกอบกิจอันเป็นของคนครองเรือนทั่วไป ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงกำหนดให้ภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์งดเว้นการประกอบอาชีพ หรือทำมาหาเลี้ยงชีพเหมือนกับที่ฆราวาสทำ ดังนั้น ภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาแล้วจึงต้องพึงพาปัจจัย 4 ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับดำรงชีพจากฆราวาส

หลังจากบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว ภิกษุจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า พระธรรมวินัย คำสอนส่วนที่เป็นวิถีชีวิตหรือหลักการปฏิบัติในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์นั้น เรียกว่า “อริยวินัย” ข้อปฏิบัติที่เรียกว่า อริยวินัย นี้เป็นระบบแบบแผนสำหรับหมู่สมาชิก ที่จะให้สมาชิกของพระสงฆ์ตั้งอยู่ได้ด้วยดี สามารถมีชีวิตอยู่ตามหลักการของตน และสามารถปฏิบัติกิจการต่างๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายในชีวิตของตน สมาชิกพระสงฆ์ของพระพุทธเจ้าปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ด้วยความเพียรของตน สั่งสอนประชาชนให้รู้จักสัจธรรม เสียสละประโยชน์ตนต่อชาวโลก เมื่อเข้ามาเป็นสมาชิกของพระสงฆ์ก็เป็นพุทธบริษัทฝ่ายหนึ่งที่ยังต้องมีความผูกพันกับสังคม และปฏิบัติธรรมจนสามารถบรรลุภาวะอันสูงสุดตามพุทธประสงค์ การปฏิบัติของพระสงฆ์ในอริยวินัย เอื้อประโยชน์หลายประการ เช่น ทำให้เกิดสังคมตัวอย่างในทางที่ดี ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติดีงามสมฐานะ (P. A. Payutto, 2007) ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติเป็นอันเดียวกัน ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์เป็นผู้เสียสละ มีความมกน้อยสันโดษ สมกับภาวะที่ต้องอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีวิตและมีหน้าที่ทางจิตใจเป็นต้น ส่วนปัจจัยสำหรับดำรงชีวิตพื้นฐานของพระสงฆ์ มีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค พระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย 4 เหมือนมนุษย์ทั้งหลายที่ต่างก็คือรูปแบบสังคมที่เข้มงวดกวดขัน พระพุทธเจ้าทรงมุ่งพัฒนาสมาชิกของพระสงฆ์ให้มีความมกน้อยสันโดษในการใช้สอยปัจจัย 4 (ปัจจัยสนโตสที่ปกักริยวิสปฏิบัติ) ภิกษุผู้ปฏิบัติชอบในอริยวินัยเรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ปฏิบัติหาข้อปฏิบัติที่เป็นวงศ์ของพระอริยเจ้าเรียกว่า อริยวงศ์ปฏิบัติ

พระพุทธองค์รับสั่งกับภิกษุว่า อริยวงศ์ หรือ ปฏิบัติที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณไม่ขาดสายนี้ จัดเป็นอริยประเพณี จำแนกเป็น 4 ประการ คือ

- 1) จีวรสันโดษ ความสันโดษด้วยจีวร
- 2) ปิณฑปาทสันโดษ ความสันโดษด้วยปิณฑปาท
- 3) เสนาสนสันโดษ ความสันโดษด้วยเสนาสนะ
- 4) ภาวนापหานารามตา ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล

มีคำพรรณนาว่า อริยวงสปฏิปทานี้ เป็นปฏิปทาพิเศษ ที่หากภิกษุใดปฏิบัติตามย่อมจะได้รับการสรรเสริญจากนักปราชญ์ ดังความในอริยวงศ์สูตรตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ 4 ประการนี้แล รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกกลบล้าง จักไม่ถูกกลบล้าง ไม่ถูกพราหมณ์ผู้รู้ลบล้าง... ภิกษุผู้ประกอบด้วยอริยวงศ์ 4 ประการนี้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันออก ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันตก...แม้จะอยู่ในทิศเหนือ...แม้จะอยู่ในทิศใต้ ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเธอเป็นนักปราชญ์ ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำความไม่ยินดีและความยินดีได้ (Thai Tipitakas 21/28/43-45)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (P. A. Payutto, 2015) อธิบายการปฏิบัติอริยวงสปฏิปทาไว้ว่า การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง 4 ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้

- (1) สันโดษด้วยปัจจัยใน 3 ข้อต้นตามมีตามได้
- (2) มีปรกติกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษใน 3 ข้อนั้น
- (3) ไม่ประกอบอบเสนาคือการแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะปัจจัยทั้ง 3 อย่างนั้นเป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน)
- (4) เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เร้าร้อนทรมานทรมาย
- (5) เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น)
- (6) ไม่ถือเอาอาการที่ได้ประพฤตินั้น 4 ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะในข้อนั้นๆ เฉพาะข้อ 4 ทรงสอนไม่ให้สันโดษ ส่วน 3 ข้อแรกทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ชอบด้วยธรรมวินัยและมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น อนึ่ง ในจุฬินทเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อยคือ เปลี่ยนข้อ 4 เป็น สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร

อริยวงศ์ปฏิปทาซึ่งพระพุทธองค์แสดงไว้ในอริยวงศ์สูตรนี้ เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการปฏิบัติตนอย่างพระพุทธเจ้าตลอดทั้งพระอรหันตสาวกทั้งหลาย และเป็นพระสูตรที่ทำให้ผู้ศึกษาทราบ ว่า พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเหล่านั้นปฏิบัติกันอย่างไร ทั้งเป็นพระสูตรที่ใช้ประเมินการปฏิบัติตนของผู้ประกาศตนว่าเป็นอริยะ และหรือประกาศตนว่าเป็นศากยบุตร ซึ่งเมื่อประเมินตนแล้วพบว่าเป็นผู้ปฏิบัติตนตามอริยวงสปฏิปทานี้จริง ก็ย่อมสมควรได้รับการยกย่อง อริยวงศ์ปฏิปทานี้ ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยะ กล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่เคยถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน (Thai Tipitakas 21/28/43-45)

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอริยวังสปฏิบัติไว้มากมาก แต่ส่วนมากจะกล่าวแต่เพียงสั้นๆ พบว่ามีการนำเสนอรายละเอียดใน 2 ลักษณะ คือ

(1) กล่าวถึงรายละเอียดของอริยวังสปฏิบัติ 4 อย่างในฐานะเป็นข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามวงศ์ของพระอริยเจ้า

(2) กล่าวถึงรายละเอียดของอริยวังสปฏิบัติในฐานะเป็นปฏิบัติที่ปฏิบัติได้พร้อมกับอริยปฏิบัติอื่นๆ ดังปรากฏในอรรถกถากันทรกสูตร สรุปรูปแบบปฏิบัติอริยวังสปฏิบัติในอรรถกถากันทรกสูตรได้ 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ข้อปฏิบัติทั่วไปของภิกษุ ได้แก่ (1) ไม่เที่ยวไปในโอศจร 6 อย่าง (2) ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยอนสนา 21 อย่าง (3) ไม่ล่วงสิกขาบทแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต (4) ดำรงอยู่ในจตุปารีสุทธิศีล และ (5) เล่าเรียนพุทธวจนตามกำลัง ขั้นตอนที่ 2 บำเพ็ญอริยปฏิบัติตามแนวของพระสูตรที่กล่าวถึงปฏิบัติของพระอริยเจ้า 8 สูตร คือ (1) รทวินิตสูตร (รทวินิตปฏิบัติ) (2) มหาโคสคสูตร (มหาโคสคปฏิบัติ) (3) อนนังคนสูตร (อนนังคนปฏิบัติ) (4) ธัมมทายาทสูตร (ธัมมทายาทปฏิบัติ) (5) มหาสุญญตสูตร (มหาสุญญตปฏิบัติ) (6) จันทูปมสูตร (จันทูปมปฏิบัติ) (7) นาลกสูตร (นาลกปฏิบัติ) และ (8) ตวัฏฐกสูตร (ตวัฏฐกปฏิบัติ) ขั้นตอนที่ 3 เป็นกายสักขี ในอริยวังสปฏิบัติคือมีความสันโดษด้วยปัจจัย 4 และมีความยินดีตามความมีอยู่ของตนเป็นผู้อยู่โดดเดี่ยวในการเที่ยวไปเป็นต้น ดุจช้างพ้นจากเข้าศึก ดุจสีหะสละจากฝูง และดุจมหานาวา ไม่มีเรือติดตามไปข้างหลัง เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาตั้งความอุตสาหะอยู่ว่า เราจักบรรลุพระอรหันต์ในวันนี้ให้จงได้ (Thai Tipitakas 20/2/1/21) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้คำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติจะเป็นคำสอนที่สำคัญและได้รับการยกย่องมากทั้งจากพระพุทธองค์และพระมหาเถระทั้งหลาย (Davids, 1971) แต่ก็พบว่ามียรายละเอียดหลายประการและแนวทางการปฏิบัติหลายอย่างยังไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาวិเคราะห์คำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ โดยละเอียด

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ผู้วิจัยจึงจะได้ทำการวิเคราะห์เรื่องอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อให้ทราบคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นแนวทางสำหรับพระสงฆ์ผู้ต้องการปฏิบัติตามแนวทางของพระอริยเจ้าทั้งหลายสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
3. เพื่อวิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก รวมทั้งข้อมูลจากบทความ หนังสือ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

การวิจัยเอกสาร

การวิจัยเอกสาร คือ การค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดและแนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาจากแหล่งข้อมูลต่างๆ จำแนกเป็นข้อมูล 2 ระดับ คือ

ข้อมูลปฐมภูมิ ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี-ภาษาไทยไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (ชุด 91 เล่ม), รวมทั้งคัมภีร์ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอริยวังสปฏิปทาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งถือเป็นแหล่งข้อมูลหลักนั้น จะศึกษาจากวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก

ข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากตำราวิชาการ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก และการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาทั้งส่วนที่เป็นแนวคิด แนวทางการปฏิบัติและพัฒนาการหลักการปฏิบัติที่มีในสังคมไทยปัจจุบัน

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยเรื่องนี้เป็นกรวิจัยจากเอกสาร จึงได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล ตามลักษณะของข้อมูลหลักจากที่ได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทั้งหมดแล้ว รวบรวมเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง มาดำเนินการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ในหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ โดยเน้นตอบวัตถุประสงค์การวิจัย 3 ประการ คือ

1) ศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส โดยจะศึกษา 6 ประเด็นที่สำคัญ คือ (1) ความหมายของอริยวังสปฏิปทา (2) ความเป็นมาของอริยวังสปฏิปทา (3) บุคคลผู้บำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา (4) สาระสำคัญของอริยวังสปฏิปทาในอริยวังสสูตร (5) วิธีการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา (6) หลักธรรมะที่เป็นพื้นฐานของอริยวังสปฏิปทา และ (7) ความสำคัญของการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาต่อพระพุทธศาสนา

2) ศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา 5 ประเด็น คือ (1) ปัจจัย 4 : เครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวังส (2) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ 1 : สันโดษด้วยจีวร (3) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ 2 : สันโดษด้วยบิณฑบาต (4) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ 3 : สันโดษด้วยเสนาสนะ และ (5) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ 4 : ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล

3) วิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา 4 ประเด็น คือ (1) ปัญหาความเข้าใจเรื่องอริยวังสปฏิบัติของพระสงฆ์ (2) แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติ (3) บรรทัดฐานชีวิตของพระสงฆ์ตามหลักอริยวังสปฏิบัติ และ (4) เป้าหมายการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ตามหลักอริยวังสปฏิบัติ

หลังจากได้ข้อมูลที่ต้องการทราบแล้วจะได้นำข้อมูลนั้นมาวิเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ 3 ข้อ จากนั้นจะทำการเสนอแนะเพื่อเป็นประโยชน์แก่การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์และเป็นแนวทางแห่งการศึกษาวิจัยในประเด็นอื่นต่อไป

ผลการวิจัย

คำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า อริยวังสปฏิบัติได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า คำว่า อริยเจ้าในที่นี้หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า อริยวังสปฏิบัติเป็นข้อปฏิบัติด้วยความสันโดษ 4 อย่าง คือ (1) ความสันโดษด้วยจีวร (2) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต (3) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และ (4) ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล หรือ ความยินดีด้วยภาวณา ปฏิบัติ 4 ข้อนี้เป็นที่รู้จักกันว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าไม่ถูกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน

การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง 4 ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้ (1) สันโดษด้วยปัจจัยใน 3 ข้อต้นตามมีตามได้ (2) มีปรกติกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษใน 3 ข้อนั้น (3) ไม่ประกอบอนเสนา คือ การแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะปัจจัยทั้ง 3 อย่างนั้นเป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน) (4) เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เร้าร้อนทุรนทुरาย (5) เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบรู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น) (6) ไม่ถือเอาอาการที่ได้ประพฤติธรรม 4 ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น กล่าวโดยสรุปว่า เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะในข้อนั้นๆ เฉพาะข้อ 4 ทรงสอนไม่ให้สันโดษ ส่วน 3 ข้อแรกทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ชอบด้วยธรรมวินัยและมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น อนึ่ง ในจุฬินทเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อย คือ เปลี่ยนข้อ 4 เป็น สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร อริยวังสปฏิบัติ 4 ข้อนี้มีหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานคือ หลักอามิสทานและธรรมทาน หลักสันโดษ หลักปาริสุทธิศีล 4 หลักเว้นอนเสนามีการไม่หลอกลวงเป็นต้น หลักเว้นบุคคลและสถานที่อโคจร และ หลักการพิจารณาตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาหลักการปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาสรุปความได้ว่า การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ผู้เป็นสมณเหล่าศากยบุตรนั้น พระพุทธองค์กำหนดให้พึงพาศัยปัจจัย 4 แต่การอาศัยปัจจัย 4 นั้นไม่ต้องการให้มีมากเกินไปจนมอมเมาเกินไป และไม่ให้มีน้อยเกินไปจนทำให้ตัวเองเดือดร้อน สำหรับภิกษุผู้ถือสันโดษในปัจจัย 4 นั้นมีคำสอนให้ยึดหลักปฏิบัติที่เรียกว่า อริยวังสปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า) แบ่งเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 คือ การบริโภคน้ำปัจจัยเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของภิกษุในภาวะปกติ ได้แก่ การใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ การบริโภคอาหารบิณฑบาตด้วยความสันโดษ การใช้สอยเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ด้วยความสันโดษ และ ขั้นตอนที่ 2 คือ การฝึกหัดพัฒนาตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศล อันจะนำตนสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ หรือ พัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าตามลำดับ (P. A. Payutto, 2009) แสดงให้เห็นภาพรวมวิถีชีวิตของพระสงฆ์ใน 2 ด้าน คือ ในตอนดำรงเพศเป็นภิกษุอยู่นี้ก็ให้พึ่งพาศัยปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมากจนเป็นการพอกพูนส่งเสริมกิเลสและเบียดเบียนคุณุศล ไม่ให้มีน้อยจนทำให้ตนใช้ชีวิตด้วยความขาดแคลน หากแต่ให้มีอย่างเพียงพอต่อการรักษาชีวิตให้มีเวลาและมีเรี่ยวแรงศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้

ในด้านหลักการปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา สรุปสาระสำคัญได้ดังต่อไปนี้ (1) ความสันโดษด้วยจีวร : ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในจีวรจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดจีวรปฏิสังยุต 2 ชนิดเท่านั้น คือ 1) ปังสุกสิกกังครุดงค์ คือ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตรโดยมีวิธีปฏิบัติต่างๆ ตามหลักปังสุกสิกกังครุดงค์ และ 2) เตจิวริกังครุดงค์ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร (2) ความสันโดษด้วยบิณฑบาตร : ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในอาหารบิณฑบาตจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดโภชนปฏิสังยุต 5 หมวด มีหลักการปฏิบัติ คือ 1) การถือบิณฑบาตเป็นวัตร 2) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร 3) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร 4) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร และ 5) ถือการห้ามภัตที่ถวายเป็นวัตร (3) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ : สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาพักอาศัยในเสนาสนะหลายประเภท แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในเสนาสนะจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดเสนาสนปฏิสังยุต 5 หมวด มีหลักการปฏิบัติสำคัญ คือ 1) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร 2) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร 3) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร 4) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร 5) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร และ 6) ถือการนั่งเป็นวัตร และ (4) ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล : ปฏิปทาข้อนี้ โดยความมุ่งหมายแล้วได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุลุทธิธรรม หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า โทธิปักขิยธรรม 37 ประการ

แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาแนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า การบริโภคนหรือการใช้สอยปัจจัย 4 เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุในทุกสมัย ในสมัยพุทธกาลก็ประสบปัญหาภิกษุบริโภคหรือใช้สอยปัจจัย 4 อย่างไม่เหมาะสม บางคนสะสมปัจจัย 4 ไว้มากเกินไปจนพระพุทธองค์ต้องบัญญัติสิกขาบทห้ามสะสมปัจจัย 4 บางคนขอปัจจัย 4 จากคฤหัสถ์จนทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อน แต่สำหรับภิกษุบางรูปก็ถือเคร่งครัดจนทำให้ตัวเองดำเนินชีวิตด้วยความลำบาก () ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงสอนหลักอริยวังสปฏิปทาเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้ถือสันโดษในปัจจัย 4 ตามที่ควรจะเป็น แม้ได้มากก็ไม่หลงมัวเมา แม้ไม่ได้ก็ไม่เสียใจ แต่ให้ใช้สอยปัจจัย 4 เท่าที่ทำได้ เพียงเพื่อให้มีชีวิตอยู่เพื่อศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย (Nalinaksha Tutt, 1981) สามารถสรุปแนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาทั้ง 4 ข้อตามลำดับดังต่อไปนี้

(1) แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวร : ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในจีวรจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทา 2 ชนิดเท่านั้น คือ 1) ปิงสุกุลิกังคธาตุค คือ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตรโดยมีวิธีปฏิบัติต่างๆ ตามหลักปิงสุกุลิกังคธาตุค และ 2) เตจวิริกังคธาตุค ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร มีหลักสำคัญอยู่ว่า การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือการใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะบ้าง ข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ งดเว้นจากการใช้ผ้าของโยมโดยตรงทุกชนิด (วางใกล้เท้าได้) (Bhikkhu Amritananda, 1992) สำหรับการถือผ้า 3 ผืน (ไตรจีวร) เป็นวัตร คือ การใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น อันได้แก่ สบง (ผ้าถุง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ เป็นการจำกัดการใช้ผ้าเท่าที่จำเป็นต่อการนุ่งห่มเท่านั้น (2) ความสันโดษด้วยอาหารบิณฑบาต : สำหรับภิกษุทั่วไปแล้วพระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธ ศาสนาฉันอาหารตามประชาชนทั่วไปบริโภค วัตถุประสงค์ที่นำมาประกอบเป็นอาหารหลักๆ เรียกว่า โภชนะ 5 อย่าง คือ ข้าวสุก ขนมสด ขนมหุ้ง ปลา และเนื้อ แต่หากวัตถุประสงค์ที่อนุญาตให้นำมาประกอบอาหารถวายแก่ภิกษุก็เป็นของทั่วไปที่ชาวบ้านบริโภค (Bapat, 1976)

(2) แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ว่าด้วยความสันโดษด้วยบิณฑบาต: ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในอาหารบิณฑบาต จำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทา มีหลักปฏิบัติ คือ 1) การถือบิณฑบาตเป็นวัตร คือ การบริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับบิณฑบาตเท่านั้น ไม่บริโภคอาหารที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน 2) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร คือ จะรับบิณฑบาตโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกว่าเป็นบ้านคนรวยคนจน ไม่เลือกว่าอาหารดีไม่ดี มีใครใส่บาตรก็รับไปตามลำดับ ไม่ข้ามบ้านที่ไม่ถูกใจไป 3) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจนเสร็จ หลังจากนั้นจะไม่บริโภคอาหารอะไรอีกเลยนอกจากน้ำดื่ม 4) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร คือ จะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคในมือนั้น มารวมกันในบาตร แล้วจึงฉันอาหารนั้น เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร และ 5) ถือการห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือเมื่อรับอาหารมากพอแล้ว ตัดสินใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่มอีกแล้ว หลังจากนั้นถึงแม้มีใครนำ

อะไรมาถวายเพิ่มอีก ก็จะไม่รับอะไรเพิ่มอีกเลย ถึงแม้อาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม (Sukumar Dutt, 1924)

(3) แนวทางการบำเพ็ญอริยวัจนปฏิบัติปฏิบัติที่ว่าด้วยความสันโดษด้วยเสนาสนะ : สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธ ศาสนาพักอาศัยในเสนาสนะหลายประเภท แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวัจนปฏิบัติปฏิบัติที่ว่าด้วยความสันโดษในเสนาสนะจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดเสนาสนะปฏิสังขต 5 หมวด มีหลักการปฏิบัติสำคัญ คือ 1) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร คือจะอยู่อาศัยเฉพาะในป่าเท่านั้น จะไม่อยู่ในหมู่บ้านเลย เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของเมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อป้องกันการพอกพูนของกิเลส 2) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร คือจะพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้เท่านั้น งดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมามุงบัง 3) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร คือจะอยู่แต่ในที่กลางแจ้งเท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มุงบังใดๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดใจที่อยู่อาศัย 4) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร คือจะงดเว้นจากที่พักอันสุขสบายทั้งหลาย แล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ไม่ประมาท 5) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร คือเมื่อใครชี้ให้ไปพักที่ไหน หรือจัดที่พักอย่างไรไว้ให้ ก็พักอาศัยในที่นั้นๆ โดยไม่เลือกว่าสะดวกสบาย หรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อมีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่นั้น ก็พร้อมจะสละได้ทันที และ 6) ถือการนั่งเป็นวัตร คือจะงดเว้นอิริยาบถนอน จะอยู่ใน 3 อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัสพื้นเลย ถ้าวางมากก็จะใช้การนั่งหลับเท่านั้น เพื่อไม่ให้เพลิดเพลินในการนอน

(4) แนวทางการบำเพ็ญอริยวัจนปฏิบัติปฏิบัติที่ว่าด้วยความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล : ปฏิบัติปฏิบัตินี้ โดยความมุ่งหมายแล้วได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุตถธรรม หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า โปธิปักขิยธรรม 37 ประการ ธรรมเหล่านี้เป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ได้แก่ 1) สติปัฏฐาน 4, 2) สัมมปธาน 4, 3) อิทธิบาท 4, 4) อินทรีย์ 5, 5) พละ 5, 6) โพชฌงค์ 7 และ 7) มรรคมืองค์ 8

ข้อเสนอแนะ

หลังจากศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับอริยวัจนปฏิบัติปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแล้ว ผู้วิจัยพบว่าปฏิบัติปฏิบัติที่มีความสำคัญต่อพระสงฆ์มากจึงมีข้อเสนอแนะในตอนท้ายดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

(1) ควรทำความเข้าใจเรื่องการแสวงหาและการบริโภคปัจจัย 4 แก่พระสงฆ์ ทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระวินัยและหลักธรรมในพระสูตรต่างๆ เพื่อให้พระสงฆ์รู้คุณค่าของปัจจัย 4 แล้วปฏิบัติต่อยปัจจัย 4 อย่างถูกต้อง ไม่ตกเป็นทาสของปัจจัย 4 แต่ให้ใช้ปัจจัย 4 เป็นเพียงเครื่องค้ำจุนชีวิตเท่านั้น

(2) ควรให้การศึกษาแก่อุบาสกอุบาสิกา เพื่อจะได้รู้จักวิถีการอุปถัมภ์บำรุงปัจจัย 4 แก่พระสงฆ์ได้ถูกต้องตามหลักพระวินัย ไม่ให้ปัจจัย 4 ที่ตนถวายไปทำร้ายหรือเป็นภาระแก่พระสงฆ์

(3) ควรส่งเสริมวิถีปฏิบัติเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์ เพราะปฏิบัติเหล่านี้เป็นเป้าหมายสูงสุดของการประพาศพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

(4) ควรจัดโครงการฝึกอบรมพระสงฆ์ให้รู้จักการดำเนินชีวิตตามหลักอริยวงศ์ปฏิบัติ อันเป็นการบำเพ็ญตนครบทั้ง 2 ด้าน คือ การพึ่งพาอาศัยปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็นให้ดำรงชีพอยู่ได้ และการบำเพ็ญตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศล อันจะพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าในที่สุด

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเรื่องอริยวงศ์ปฏิบัติพบว่า มีเนื้อหาเกี่ยวกับอริยวงศ์ 4 อีกหลายประเด็นที่ควรทำการ ศึกษาวิเคราะห์ต่อไป เช่น

- (1) ศึกษาวิเคราะห์พุทธบัญญัติที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามหลักอริยวงศ์
- (2) อริยวงศ์ : รูปแบบการดำเนินชีวิตของภิกษุกับนักบวชนอกศาสนาร่วมพุทธสมัย
- (3) แนวทางการบริโภคปัจจัย 4 ของภิกษุกับนักบวชนอกศาสนา
- (4) ปัจจัย 4 กับการส่งเสริมการประพาศพรหมจรรย์ของพระสงฆ์กับนักบวชนอกศาสนา
- (5) วิเคราะห์การบำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า
- (6) รูปแบบการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ไทยตามหลักอริยวงศ์ปฏิบัติ

References

- Bapat, P.Y. (1976). *2500 Years of Buddhism*. New Delhi: Ministry of Information and Broadcasting.
- Bhikkhu Amritananda. (1992). *Kings of Buddha's Time*. Bangkok: MBU Press.
- Davids, T.W. Rhys. (1971). *Buddhist India*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Lal Mani Joshi. (1970). *Brahmanism, Buddhism and Hinduism: An Essay on Their Origins and Interactions*. Kandy: Buddhist Publication Society.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). *Thai Tipitaka*. Bangkok: MCU Press.
- Nalinaksha Tutt. (1981). *Early Monastic Buddhism*. Calcutta: Firma KLM.
- Phra Brahmaganabhorn (P. A. Payutto). (2007). *Dictionary of Buddhism (Word)*. (11th ed). Bangkok: MCU Press.
- Phra Brahmaganabhorn (P. A. Payutto). (2009). *Buddhadhamma*. (15th ed). Bangkok: Sahadhammika.
- Sukumar Dutt. (1924.). *Early Buddhist Monachism 600- 100 B.C..* London: Kegan Paul & Trubner.